

Tomáš KLÍR, *Osídlení zemědělsky marginálních půd v mladším středověku a raném novověku*, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Praha 2008 (= *Dissertationes archaeologicae Brunenses / Pragensesque* 5)

354 s. + příloha na CD, ISBN 978-80-7308-251-2

Oproti řadě evropských zemí, v nichž je vydání disertační práce podmínkou získání doktorského titulu, se v České republice jen část disertací dočká zveřejnění. Iniciativu k jejich systematickému vydávání je tedy potřeba mimořádně ocenit. Průkopnickou roli na tomto poli u nás sehrál patrně Historický ústav FF Jihočeské univerzity (některé svazky řady *Monographia historica*), ještě dále ovšem došla společná iniciativa Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK v Praze a Ústavu archeologie a muzeologie FF MU v Brně.

Od roku 2007 vydávaná řada *Dissertationes archaeologicae Brunenses / Pragensesque* (prozatím 7 svazků a jeden sborníkový supplement), zaštitěná Janem Klápštěm a Zdeňkem Měřínským, přináší to nejlepší z disertací obhájených na obou pracovištích. Doposud publikované svazky jsou graficky a typograficky úsporně provedené, nicméně důstojné a účel beze zbytku naplňující monografie, které pokrývají nejruznější témata a jsou časově rozprostřeny od mladého paleolitu po dobu relativně nedávnou. Několik z nich (H. Březinová, J. Mařík) se pak velmi úzce dotýká rovněž otázek nejen čistě archeologických, ale i obecněji historických, zejména medievistických.

Právě uvedené beze zbytku platí o disertační práci Tomáše Klíra *Osídlení zemědělsky marginálních půd v mladším středověku a raném novověku*, obhájené v roce 2008 na Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou. Hned na úvod je možné konstatovat, že se jedná o mimořádně promyšlený text, který vedle standardního archeologického pojednání o vybrané zaniklé středověké vesnici Kří u Sadské přináší řadu zásadních metodických podnětů ke studiu středověkého a raně novověkého osídlení a zemědělské výroby. Vedle prezentace dat (v nejširším slova smyslu) totiž autor přichází i s ucelenou koncepcí výkladu a poznatky teoreticky zobecňuje, což by mohlo a mělo umožnit pokračování takto zakotveného výzkumu i v dalších regionech. Jedná se o práci v mnohém novátorskou a průkopnickou, která by vedle archeologů středověku neměla uniknout ani medievistům, agrárním historikům a etnografům.

Na první pohled se dílo svou strukturou a formou nikterak nevymyká obvyklým standardům. Po obecném úvodu s rámcovou charakteristikou užitých pramenů a přehledem dosavadního bádání (s. 13–19) autor formuluje teoretická východiska (s. 21–35), následují jádrové části historické a archeologické (s. 37–165). Pro medievistické studium jsou podstatné pasáže na s. 88–104, ve kterých autor uceleně interpretuje (částečně i v opozici vůči starší literatuře) a komparuje s dalšími pozdními lokacemi vesnic ve středních Čechách systematickou lokační aktivitu Bočka z Kunštátu na území mezi Sadskou a Poděbrady, která vyústila v 50. letech 14. století v založení pěti rozsáhlých vesnic, na němž se jako realizátoři

lokací pravděpodobně podíleli nymburští měšťané. Osídlení do té doby extenzivně využívané lesokřovinaté oblasti nazývané „*circuitus Crech*“ znamenalo jednak (tolerované) narušení panovníkových práv, jednak – a to je pro T. Klíra nejpodstatnější – vznik sídelní enklávy v extrémních přírodních podmínkách. Zhmotněním takového konkrétního sídla je zaniklé Kří. Výsledkům výhradně nedestruktivního několikaletého výzkumu lokality jsou zasvěceny „nejarcheologičtější“ pasáže celého díla (s. 105–165). Autor zde postupuje víceméně konvenčním způsobem, od nástinu přírodních podmínek, přes detailní popis a dokumentaci povrchových relikvů antropogenního původu po interpretaci prostorových souvislostí jednotlivých usedlostí, celé vesnice a její pluziny.

Dílčí, avšak nikoliv doplňkové tematické exkurzy (s. 167–197) jsou věnované např. širším střeoevropským komparacím sídelní formy zaniklého Kří či detailním úvahám nad archeologickou či agrárně-ekonomickou teorií a následuje závěrečné shrnutí (s. 199–208). Nechybí seznam pramenů a literatury (s. 209–222) a hned na tomto místě je možné uvést, že autorův přehled i o nejnovější produkci je mimořádný – vedle našemu intelektuálnímu prostředí vždy bližší německojazyčné literatury T. Klír hlavně v teoretických pasážích vychází z produkce anglosaské a holandské. S ohledem na prezentované téma marginality nicméně poněkud zaráží malé zastoupení skandinávské archeologie, etnografie a sídelních studií. Dílo doplňuje záslužně extenzivní německé resumé (s. 223–254) včetně překladu obsahu a popisků k obrázkům, tabulkám i přílohám a skvělá obrazová příloha (s. 257–353) – její rozčlenění na Obrázky a Tabulky (které jsou ovšem také obrázky) je nicméně poněkud záhadné. K práci je konečně přiloženo CD s několika kapitolami, které by „*publikovanou verzi [...] zbytečně zatěžovaly*“ (s. 4). V případě sáhodlouhých slovních popisů archeologických situací lze s takovým postupem souhlasit, některé kapitoly by se ale v hlavním textu klidně objevit mohly, aniž by k jakémukoliv zatížení došlo.

Podrobnější studium recenzované knihy nabízí řadu – převážně pozitivních – překvapení. Od samotného úvodu je totiž zřejmé, že autor hodlá odpovídat i na obecnější otázky, než jen „kdy a kde“. Za veškerými jím kladenými otázkami (s. 15–16) vidím snahu nalézt pokud možno co nejobecnější zákonitosti fungování sídelních a subsistenčních socioekonomických systémů, které se ve střední Evropě vyvinuly v důsledku pozdní kolonizace prostorově omezených enkláv marginálních půd (tj. ostrůvků zemědělsky hůře využitelných ploch). T. Klír přitom klade důraz nejen na analýzu obživných agrárních strategií „uvnitř“ těchto enkláv – v daném případě jde o zaniklé Kří a o současně lokované Lhoty (Kostelní, Pískovou, Přední a Vrbovou), ale též na rozbor specifické situace na styku oblasti navátých podmáčených písků u Sadské a sousední optimální ekozóny, konkrétně o Milčice. Metodologicky přitom vychází jak z podnětů archeologických, tak (a dosti podstatně) sídelně-geografických, peasantologických, sociologických a antropologických.

Východiskem pro příslušné úvahy je v prvním plánu zevrubná analýza zemědělského hospodaření na navátých píscích u Sadské v raném novověku – a celý výklad je právě proto chronologicky „postaven na hlavu“. Autor začíná líčením

a analýzou situace v 16.–18. století a vycházejí z široké škály písemných pramenů velkostatkové provenience (urbáře, pozemkové knihy, raabizační operáty), katastrů (berní rula, tereziánský, josefský a stabilní katastr) a narativních pramenů (fantastické vytěžení Knih pamětních F. J. Vaváka na s. 62–79) charakterizuje základní rysy zemědělských systémů (užívané osevní postupy, pěstované plodiny, zonace a rozčlenění plužin, způsoby diverzifikace rizik hospodaření atd.) ve sledované oblasti. Pomocí získaných poznatků T. Klír pak testuje nejrůznější hypotézy, aby příslušné závěry – konkrétní i obecné – teprve v dalších kapitolách a podkapitolách retrogresivně aplikoval na kontexty středověké. Postup neutřelý, nicméně mimořádně produktivní. Avšak nedosti na tom.

Celá práce totiž není jen snůškou dílčích teorií a jejich nahodilých aplikací, právě naopak. Autor postupuje mimořádně promyšleně, přičemž hlavním explikačním modelem se mu stala pozapomenutá teorie (označovaná jako model *drudgery-averse peasant*, škoda jen, že je jejímu detailnímu popisu věnována pozornost až v jednom z exkurzů na samém konci práce – viz s. 186–195) ruského agronoma A. V. Čajanova (1888–1939). Ta chápe rolníky (jedno jestli ruské na počátku 20. století či zemědělce v Kří po polovině 14. století) jako specifickou sociální skupinu, které je vlastní zvláštní způsob ekonomického chování, jež je založeno na hledání „*kompromisu mezi uspokojováním potřeb členů rodiny a namáhavostí práce, která je k tomu nutná.*“ (s. 187). Tento specifický kompromis se pak projevuje ve volbě konkrétních obživných strategií, které T. Klír v poměrně vyhraněné podobě nalézá právě na zemědělsky mimořádně komplikovaně využitelných enklávách marginálních půd.

V Klírově absolutní preciznosti a systematickosti však – domnívám se – zároveň tkví i určitá (a možná jediná) slabina práce. Autor svůj výklad neustále podřizuje snaze zařadit obyvatele Kří, okolních Lhot a obecně středověké a raně novověké vesnice do povýtce deterministických socioekonomických modelů, systémů a schémat. Jejich chování vysvětluje prostřednictvím – jistěže promyšlených a do značné míry relevantních – teorií, nicméně uprostřed indexů, křivek a popisů ideálnětypických subsistenčních či sídelních strategií se úplně ztrácí středověký a raně novověký rolník ve své zcela nepochybně individualitě a jedinečnosti. Recenzovaná práce samozřejmě nevychází (a je to v ní jasně deklarováno) z módních pozic historicko-antropologických, jedná se o minuciózní mikrosondu a k interpretacím určitého typu autor navíc postrádá sebemenší oporu v pramenech, avšak mírou ekonomického a materialistického determinismu je Klírův text určitým krokem zpět i ve srovnání s podstatně staršími pracemi např. Z. Smetánky.

Výše zmiňovaná aplikace neprávem opomíjeného Čajanovova modelu je nepochybně neutřelá a inovativní a poskytuje práci – na rozdíl od časté antropologizující rozplizlosti – pevné základy, nicméně i když samotný Čajanov částečně vycházel z terénních etnografických pozorování, stále se jedná jen o značně zevšeobecnující teorii. Klír se tak pozoruhodnou oklikou vrací *de facto* k – samozřejmě nikoliv antikvovanému – kulturnímu materialismu (M. Harris) a kulturní ekologii (J. Steward), dogmaticky neoevolucionistickým přístupům 60. let

20. století. Budiž jasně řečeno, že sám autor této recenze má k těmto orientacím pozitivní vztah, ale přece jen, čeho je moc, toho je příliš.

Přijmeme-li v obecné rovině totiž relevanci Klírem často aplikovaného, byť samozřejmě omezitelně a kriticky, retrogresivního promítání konkrétních dat (F. J. Vavák, josefský katastr, raabizační operáty) i teorií (právě A. V. Čajanov) z raného novověku a novověku do středověkých Čech, nelze se neptat, proč podobně nezachází i s jinými informacemi. Četné etnografické prameny i přímá pozorování dokládají, že výběr stavebních parcel, umístění a orientace domů na dvorových parcelách, trasování cest a rozměření plužiny, počátky a konce zemědělských prací, typy pěstovaných kultur atd. se nemusely řídit ekonomickou výhodností, ba ani „tradicí“, nýbrž vycházely z kolektivních i zcela individuálních a subjektivních mentalit (reprezentací), magicko-rituálních zvyklostí, kosmologických představ, byly ovlivňovány zbožností, strachem, snahou manifestovat společenskou prestiž či snahou symbolicky ostrakizovat „bezectné“. Ve středověku přitom musíme s fungováním některých archaických (pohanských?) představ o prostoru a krajině počítat mnohem více než v dobách pozdějších.

Jistěže jsou podobné jevy a procesy heuristicky jen těžko postižitelné, mimořádně subtilní, variabilní, a tudíž nezevšeobecnitelné a nemodelovatelné. Avšak pokud s nimi tak jako T. Klír nepočítáme vůbec, agrární středověk a raný novověk se stává jen nudnou šachovou partií řízenou „vyšší mocí“ socioekonomických struktur. Přitom paradoxně právě prostředí marginálních půd, jako do jisté míry marginálních krajin (tento pojem T. Klír na s. 14 sice zpochybňuje, na přítomném konstatování to však, myslím, nic nemění), nabízí ideální pole k úvahám o tom, jak se do sídelní struktury a hospodaření promítaly např. středověké způsoby vnímání a kategorizace osvojeného a neosvojeného prostoru. A je asi zcela signifikantní, že v úctyhodném seznamu literatury k tomuto tématu chybí byť i jen klasické texty A. J. Gureviče.

Výtka směřující k opominání „aktérských“ či subjektivních aspektů života středověkého rolníka je asi ta nejzávažnější, která může být vůči práci vznesena. A aniž bych takto vedenou argumentaci chtěl dovést ad absurdum, musím se ptát, nakolik jsou autorem často zmiňované sociální úhory pouze a jen výslednicí ekonomických tlaků a obživných strategií, či zda nemohly v nezanedbatelném množství vznikat i z tak „lidských“ důvodů jako prostá lenost či duševní nedostatečnost vlastníků usedlostí. Přijmeme-li však Klířův text jako objektivizující, metodologicky koherentní archeologicko-ekonomicko-sociologickou analýzu agrárního prostředí, nelze mu z obsahového hlediska prakticky nic vytknout a recenzent se musí vedle chvály a obdivu k autorově preciznosti omezit jen na upozornění na některé víceméně marginální nedostatky. Z těch je potřeba v první řadě zmínit specifický styl autorova psaní – text je až na samu hranici únosnosti tříštěn do stovek drobných kapitol, navíc často ještě členěných dalšími indexy a hierarchizovaných různou velikostí písma (srov. např. s. 64–66, 173–175). Jednotlivé oddíly jsou sice propojeny promyšleným systémem odkazů, nicméně přenášení „databázového“ stylu psaní z pasáží pojednávajících např. jednotlivé objekty do kapitol, které doslova volají po ucelené naraci, je nešťastné. T. Klír se

k tomu vyjadřuje často poněkud nesrozumitelně, šroubovaně až klopotně a řada formulací znesnadňuje pochopení uváděných informací. A i když nelze čekat, že by Osídlení zemědělsky marginálních půd četla širší veřejnost, nadužívání cizích slov (a nejde mi přitom o situace, kdy je užití cizího slova výkladově významné – viz třeba pozoruhodný terminologický exkurz na s. 183) je nešvarem, kterému se T. Klír vyhnout nedokázal. Stylistické nedostatky práce naštěstí nedoprovází výrazné prohřešky gramatické, autor i editoři zde odvedli vynikající práci, překlepy v textu prakticky nenajdeme, vážnější chybu asi jen jedinou (s. 139), mírně iritující je opakovaně chybějící mezera v iniciálách F. J. Vaváka nebo nesjednocené užívání pomlček a rozdělovníků. Až poněkud legrační nádech má několikrát opakovaná chyba v anglickém překladu titulu (předpokládám, že nikolivěk záměrná, i když T. Klír na s. 13 a 208 v jinak suchém textu smysl pro svérázný hrabalovský humor prokazuje), neboť použitý pojem Early New Age při nejlepší vůli nelze použít k označení raného novověku (Early Modern Period) a esoterické aspekty spjaté s hnutím New Age pojednávané práci scházejí samozřejmě (a naštěstí) naprosto.

Shrňme tedy. Po formální stránce téměř dokonalá publikace T. Klíra se vyznačuje metodickou kázní, jasnou strukturou a přihlášením se k neotřelým teoretickým východiskům. Autorovi se podařilo odhalit a popsat specifický způsob pozdní kolonizace zemědělsky obtížně využitelné enklávy. Bez ohledu na právní vakuum, ve kterém k vysazení vesnic došlo, a zejména až extrémní přírodní podmínky si osídlení zachovalo, s výjimkou jediné vesnice, byť v redukované podobě kontinuitu až do raného novověku, a to – dle T. Klíra – hlavně díky specifickým zemědělským a sídelním strategiím. Autor v díle zdařile aplikuje retrogresivní metodu a do pramenně velmi chudě dokumentovaného „světa“ středověkého rolníka a jeho subsistence nahlíží pomocí písemných pramenů podstatně mladšího data. V archeologických pasážích knihy T. Klír částečně překračuje jinak jasné limity nedestruktivních způsobů výzkumu tím, že formuluje obecné modely dokumentace a interpretace povrchových reliktních, které se vyznačují minimální morfologickou výrazností. Autor nepochybně otevřel ve středoevropském prostoru doposud přehlížené možnosti interpretace fungování celé středověké agrární, resp. rolnické ekonomiky (Čajanovův model lze nepochybně přenést i mimo enklávy marginálních půd), přičemž výše kritizované opomíjení subtilních aktérských aspektů žité každodennosti může být v daném případě do určité míry obětováno ve prospěch celistvosti výkladu.

JIŘÍ WOITSCH